

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Логіка»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 «Психологія» (практична психологія)»

за темою: «Предмет і значення логіки»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол
від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Професор, доктор філософських наук, професор Тягло Олександр
Володимирович

Рецензент:

Доктор філософських наук, професор Воропай Тетяна Степанівна

План лекції «Предмет і значення логіки»

1. Матеріальні та формальні правила мислення. Поняття загальної, або формальної, логіки.
2. Рефлексивність логіки. Результативність логіки. Орієнтація логіки на мислення, висловлене в мові.
3. Основні форми мислення: поняття, судження, умовивід. Логічна форма. Поняття формалізації міркування.
4. Логічні помилки. Поняття критичного мислення. Логіка як підстава ефективного критичного мислення.
5. Значення логіки та критичного мислення в діяльності фахівця-психолога.

Література

- Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка. – Харків : Золота миля, 2017. С. 10-37.

Текст лекції

Будь-якій нормальній людині притаманна природна логіка або, інакше кажучи, здоровий глузд. Природна логіка набувається протягом поступового залучення особи, яка дорослішає, до життєдіяльності суспільства. Вона слугує достатньою підставою для додання значної частини як побутових, так і професійних проблем. Тоді навіщо потрібно вивчати ще й науку логіки?

Шукаючи відповідь на це запитання, спробуйте здолати найпростішу логічну хитрість, яку близько двох з половиною тисяч років тому вигадали грецькі софісти. Це так званий софізм “Рогатий”.

Усе, що ти не загубив, ти маєш.

Ти не загубив роги.

Отже, ти маєш роги.

(або, у більш образливій формі, *ти рогатий*).

Педагогічна практика показує, що переважна більшість студентів, котрим демонструється цей софізм, факт наявності у них рогів відмовляється визнати миттєво. Та з теоретичним спростуванням зовнішньо правильного висновку справа складніша. У звичайній студентській групі тільки через кілька хвилин з’являються перші здогадки стосовно можливого рішення (вони пов’язуються з уточненням поняття “не загубив”).

Точне логічне рішення цієї задачі проаналізовано далі. А зараз важливо зрозуміти інше: навіть у людини з нормальним здоровим глуздом проста логічна хитрість здатна викликати певні труднощі.

Але ж у класі задачка пишеться на дошці, аналізується у спокійній обстановці і від її розв’язання або нерозв’язання у житті студентів нічого

суттєво не зміниться. А уявіть собі, що подібну логічну хитрість застосує ваш опонент у політичній дискусії або у судовому процесі?! Там потік інформації набагато щільніший і на дошці ніхто нічого не пише. Від миттєвого замішання у виявленні та точній кваліфікації навмисної помилки, від невміння переконливо піддати її критиці й спростуванню може залежати ваш статус у суспільстві, майно чи навіть свобода.

Досить ясно, що, навіть відчуваючи свою правоту чи невинність, на підставі однієї лише природної логіки ви не здолаєте скрутну ситуацію швидко і переконливо. Ось тут здатна допомогти наука логіки і пов'язане з нею критичне мислення. Тільки на цій основі у прийнятний у цивілізованій спільноті спосіб ви зможете підвищити культуру свого мислення, довести опонентів або суддям, що насправді «не рогаті»!

Термін «логіка» походить від давньогрецького «λογος», що перекладається як «розум» і «слово», «мислення» та «міркування» і т.п. Тому в найпершому наближенні логіку природно розуміти як науку про мислення.

За Аристотелем логіка є одним з видів «мислення про мислення». Інакше кажучи, предметом логіки є не зовнішній світ, який вивчають фізика, хімія, історія держави і т.п., а особливий внутрішній світ раціонального мислення, усвідомлена і висловлена в поняттях думка. В такому випадку говорять про логічну рефлексію.

Мислення – надскладний процес, який поєднує свідоме і несвідоме. Багато у чому він не досягнутий й сьогодні. Логіка за своєю природою обмежена тільки усвідомленим і вираженим мисленням, зокрема через поняття – ідеальні форми «внутрішньої мови». Потім думки можуть піддаватися перетворенню матеріальними засобами «зовнішньої» – усної чи письмової – мови. Це трапляється, коли людина прагне висловитися, у процесі спілкування донести свою думку іншій (адресатові).

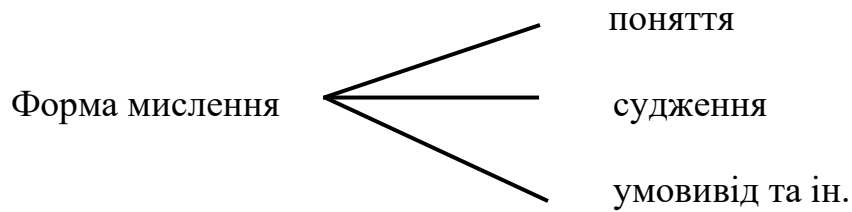
«Зовнішня» мова за своєю природою складається з окремих матеріальних знаків та їх різноманітних комбінацій. Наш життєвий світ взагалі повен усіляких знаків. Чоловік дарує жінці букет квітів: це не просто купа запашних рослин, а певний знак – кохання, дружнього ставлення, прощання... Дії водія спрямовуються знаками регулювальника, тимчасовими і постійними дорожніми знаками, розміткою дороги. У той же час ці дії самі можуть бути знаками недосвідченості, стану втоми чи сп'яніння і т.д. Проте у цій книзі ми матимемо справу тільки з мовними знаками. Взагалі ж знаки і знакові системи вивчає окрема наука – семіотика (з грецької σημειον – знак).

Постійно стикаючись з різноманітними знаками, ми маємо їх розуміти. Зрозуміти знак – це встановити його значення і смисл (інколи ще кажуть – предметне значення і смислове значення).

Безпосереднім предметом сучасних логічних досліджень є, точно кажучи, оформлене мовою мислення, міркування. Тому слід би визначати логіку як науку про закони і форми правильного міркування. Однак і розуміння логіки як науки про закони і форми правильного мислення з відповідними застереженнями теж припустиме.

Основними формами мислення (його «цеглинками») – зазвичай

називають поняття, судження і умовиводи. Хоча цей перелік і не є вичерпним (наприклад, дуже важлива і така особлива форма, як питання), однак для початку обмежимося саме ним.

Кожна з основних складових абстрактного мислення має свою правильну інваріантну форму, або структуру будови. Цей інваріант називається логічною формою поняття, судження і т.д. Своїм існуванням логіка зобов'язана існуванню саме логічної форми мислення, яку вона, абстрагуючись від змісту думок, передусім вивчає. Тому цю науку називають формальною.

Для вивчення і оперування основними складовими мислення логіка зазвичай вдається до формалізації, тобто «переведення» з природної мови на мову штучних знаків. Проаналізуємо, наприклад, таке судження: *«Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах»*. Досить ясно, що воно є складним. Позначимо його прості складові знаками a , b , c , а саме: через a – *«Усі люди є вільні»*, b – *«Усі люди є рівні у своїй гідності»*, c – *«Усі люди є рівні у правах»*. Тоді воно набуде вигляду: $a \wedge (b \wedge c)$ (тут використовується ще логічний знак \wedge , який позначає тотожні за змістом українські сполучники «і», «та»). Коли поглибити аналіз, то розглядуване складне судження набуде наступної форми: $(\forall S - P_1) \wedge (\forall S - (P_2 \wedge P_3))$. Формальна логіка встановлює певні правила, за якими з подібними формулами можна точно оперувати, повністю абстрагуючись від їх смислового значення.

Видатний німецький філософ і математик Г. В. Лейбніц з ентузіазмом уявляв ситуацію, коли усі поняття зводяться до точного «алфавіту людських думок». У цьому випадку «все, що виводиться розумом з даних, могло б відкриватися через певного роду числення, подібно до того, як розв'язуються арифметичні чи геометричні задачі». Тобто мислення, за Лейбніцем, набуло б характеру точного оперування правильними знаковими виразами, гарантовано ведучого до істини.

«Як наслідок, коли б виникали суперечки, потреба у дискусіях між двома філософами була б не більшою, ніж між двома обчислювачами. Адже достатньо було б їм узяти в руки пера, сісти за свої рахівниці й сказати один одному (немов дружньо запрошуючи): давайте порахуємо!», – стверджував мислитель з Німеччини. Насправді формалізація і операції з формалізованими думками бувають корисними для прояснення зв'язків між ними, перевірки, автоматизації умовиводів тощо. Але сьогодні наука всупереч сподіванням Лейбніца дійшла висновку, що сила формалізації обмежена: не будь-яку думку завжди можна вичерпно й однозначно формалізувати, не будь-який висновок можна точно «обрахувати».

Зазвичай людина прагне досягти істини. Щоб розв'язувати цю одвічну

задачу більш-менш упевнено і ефективно, вона має мислити правильно. Цьому допомагає і цьому навчає логіка, яку зазвичай визначають як науку про закони і форми правильного мислення. Отже, логіка – вироблений людством протягом тисячоліть науковий інструмент знаходження і обґрунтування істини.

Правда, інколи істина відкривається у логічно некоректний спосіб чи у спотвореному вигляді. Тоді задля її ідентифікації й обґрунтування саме як істини спосіб її знаходження чи форма мусять бути здолані через критику і замінені на логічно правильні. У іншому випадку знайдена істина не буде “впізнана” і залишиться “річчю-у-собі”, котру ніхто не зобов’язаний приймати.

Іноді ж істину намагаються приховати, вдаючись до логічних хитрощів і пропонуючи замість неї більш-менш правдоподібну хибу. Розпізнавання і додання хибі – вкрай важлива проблема теорії та практики, тим складніша, чим більш правдоподібною виглядає вона і ті ненавмисні помилки або навмисні хитрощі, якими її “обґрунтовують”. Ця проблема також вирішується через вмілу критику.

Критика так само стара, як і правильне мислення. Проте тривалий час її вважали за щось другорядне, у принципі тимчасове – таке, що колись втратить свій сенс завдяки відкриттю “абсолютної зброї” пізнання, яка безпомилково призводитиме до вирішення будь-якої задачі. Тисячі кращих умів усіх народів і часів – включаючи початок ХХ століття – віддали свої сили пошуку цієї “зброї”. Їх зусилля не пропали даром, хоча й дали негативний результат.

Сьогодні ясно, що “абсолютна зброя” пізнання так само недосяжна, як, наприклад, вічний двигун або еліксир вічної молодості.

Тому увага до систематичного вивчення різноманітних порушень правильного мислення, засобів їх виявлення, критики та додання суттєвою зросла. Більше того, ця царина розширює законне поле сучасної логіки, яка тепер вже не зводиться до “науки міркувати правильно”. Хоча корені цього розширення сягають ще софістів, Сократа і Аристотеля, але систематичні плоди воно починає приносити у другій половині ХХ століття.

Коли розум людини спрямовується на дослідження міркувань з метою виявлення і усунення можливих помилок і хибі – опонента чи своїх – можна казати про критику або критичне мислення у широкому смислі.

Наведене розуміння критичного мислення є найширшим. У межах нашої книжки воно вимагає певного звуження. Взагалі кажучи, критичне мислення може бути спрямованим як на логічні помилки, так і на помилки змістовні – наприклад, пов’язані з хибною інформацією свідків або незнанням фізичних, біологічних і т.п. законів. Виявлення і здолання обох цих класів помилок є необхідним, становлячи зміст відповідних критичних міркувань. Але безпосередньою основою додання фізичних помилок є фізика, юридичних – юриспруденція і т. ін. Натомість задачею критичного мислення у вузькому розумінні є виявлення і викорінення порушення форми або схеми мислення, навіть коли при цьому якихось змістовних помилок і немає. Звичайно, досить часто логічні і змістовні помилки переплітаються, “підтримуючи” одні одних. У такому випадку їх здатен вправно і повністю ідентифікувати та здолати лише логік, який володіє відомостями відповідної конкретної науки, або освічений у

логіці й критичному мисленні фахівець.

Слід визнати, що успішна критика можлива на різних підставах, наприклад на основі природної логіки, взагалі не обтяженої спеціальною науковою виучкою, або на основі витончених логічних формалізмів, дуже віддалених від повсякденних засобів здорового глузду. Це означає, що хоча критичне мислення є частиною логіки і пов'язане з іншими її частинами, проте цей зв'язок може варіюватися. У рамках нашої книги будемо вивчати той конкретний випадок критичного мислення у вузькому розумінні, коли воно ґрунтується на елементарній науці логіки.

Критичне мислення – це сучасний розділ “науки мислити”, який породжується усвідомленням непозбутності помилок і хитрощів у теоретичній і практичній діяльності людини, людства. Воно може бути представлене як специфічний різновид рефлексії, що спирається на елементарну логіку й, можливо, відповідні конкретні науки.

Тільки засвоївши хоча б основи логіки і майстерності критичного мислення, людина здатна у зіткненні з випадковою оманю або навмисною брехнею швидко і переконливо спростовувати її, відшукувати та захищати істину, себе чи своїх близьких.

Вміння правильного і ефективного мислення важливі для кваліфікованого виконання своїх обов'язків психологами і правоохоронцями, менеджерами і бізнесменами, політиками, педагогами, науковцями.